

“БІЛОРУСЬКЕ КУПАЛЛЯ” НА ПІВНІЧНОМУ ЗАХОДІ СУЧАСНОЇ ВОЛИНИ

Ю.И. Келемен, преподаватель
Волынского государственного
колледжа культуры и искусств
(Україна, Луцк)

Аннотация

В статье рассматривается механизм внедрения в купальський обряд сёл Ратновского, Старовыжевского, Шацкого районов Волынского Полесья белорусских традиций и новаций. Главным детерминатором, по мнению автора, стала художественная самодеятельность 60-70 годов прошлого века. Ради достижения большей зрелищности в сценарий праздника привлекался материал, заимствованный у соседей. Таким образом, получили распространение такие элементы, как своз хлама на купальський костёр с помощью телеги, в которую впрягались парни, вбивание в землю шеста, вокруг которого складывалось топливо, а также связывание в его верхней части «крижа» (креста), обвитого льном и цветами, што напминало играющее солнце, разжигание одного общего костра вместо нескольких, привлечения к выполнению купальських песен хора.

Ключевые слова

Купала, Волынское Полесье, белорусские традиции и новации, художественная самодеятельность

Останнім часом усе більшої популярності набуває реконструкція народних свят, у тому числі і в сценічній інтерпретації. Особливою популярністю користується свято Купала. Воно не тільки найбільш видовищне, але й має найбільше ритуальних елементів, придатних для сценічного відтворення. Рідко хто з постановників обтяжує себе опитуванням респондентів про те, як відбувалося святкування колись. Цей метод фактично втратив свою інформативність. Більшість опитаних говорять, що на їхній пам'яті його уже не святкували або ж переказує зміст постановок колективів художньої самодіяльності чи телевізійних передач. Відтак матеріалом для постановників служать переважно друковані джерела. Серед них праці Михайла Максимовича, Олександра Потебні, Миколи Сумцова, В'ячеслава Камінського, Лесі Українки, Михайла Пйотровського, Адама Богдановича, Олексія Дея, Юрія Климця, Віктора Давидюка, Ольги Наталевич, Алли Дмитренко та ін. Через те, що і їх зазвичай обмаль, рідко звертається увага на регіональну специфіку.

60–70-і роки минулого століття позначилися оновленням змісту традиційних свят. Особливо плідно працювали культурологи над сценаріями Купала та Нового року. На традиційну пісенну основу накладалися карнавальні елементи, які на думку організаторів мали посилити емоційну складову. Засоби особливо

не добиралися. Так у сценарії купальських святкувань увійшли перебрані «русалки», «водяник» із піонерського свята Нептуна, каруселі, слизька тичка з торбою продуктів нагорі (випивка і закуска). З традиціями регіонів ці свята мали мало спільного, але саме ці видовищні елементи поширювалися неймовірними темпами.

Наше ознайомлення з архівними матеріалами Інституту культурної антропології в Луцьку відкрили очі, що в крайніх північно-західних районах Волинської області (Шацький, Ратнівський, Старовижівський), які етнографічно належать до Західного Полісся, трапляється чимало елементів, не відомих на решті території цього етнікону. Завдання цієї розвідки – з'ясувати причини такої винятковості. До цього часу це явище не привертало увагу дослідників, а тому не ставилось і в наукову площину.

Труднощі у номенклатурному означенні цих районів на відміну від сусідніх Брестської області, які так само належать до Західного Полісся, змушує нас означити їх адміністративно – північно-західними районами Волині та південно-західними Берестейщини. Адже різниця у змісті святкувань Купала, принаймні у тих хронологічних межах, які становлять історіографію питання, у них все-таки існує.

Традиційність купальської пісенності в цих краях потверджується наявністю в околицях с. Тур Ратнівського району унікальної назви на їх означення «копали», яка поширена й у сусідньому селі Збураж на території Берестейщини.

Найдавніший запис купальських ритуалів в цих краях належить П. Абрамовичу і має понад сторічну історію. Автор описує, як у с. Мизові на Купала «діти беруть яку сивеньку (солом'яну коробку – Ю.К.) та й один суне, а другі б'ють по тій сивеньці (певно, відьму чи колька їх відає)». Цей обряд має назву «бити козуба»[1, с. 9]. На даний час цей обряд забутий.

Найбільш описаним етнографами в плані купальських обрядів, мабуть, можна вважати с. Піщу Шацького району. І це зовсім не випадково. Воно належить до тих рідкісних західнополіських сіл, де відзначенню Купала надавали особливого значення. Про це свідчить, покликаючись на розповіді респондентів, сучасна дослідниця Алла Дмитренко: «У с. Піща Шацького району Волинської області, розміщеному на кордоні з Білоруссю, традиція розпалювання купальського багаття ніколи не переривалася. Його палили і в усіх навколишніх хуторах. Хутір Верекінці, скажімо, мав лише шість хат, але невелику «купальницю» запалювали щороку». Щоправда, її інформатор з 1933 р.н., тому може пам'ятати тільки з кінця 30-х років [4, с. 20]. Давніші свідчення знаходимо в архіві Інституту культурної антропології: «Ми почали жити тут з 1927 року. І тоді і зара святкують тут Купала. Настягують багато гуляк і роблять, як хату. Потім підпалюють. Дівчата до війни співали, плели вінки, коси плели з льону, щоб свої добре росли. Раній співали, а тепер вбирають Івана. Зараз святкують по-іншому. Є хор. Приїжджають зи Львова, з Луцька машинами. Коли вогонь стане менший, хлопці перескакують через нього»[6].

Антитеза «до війни – і тепер» однозначно виказує зміни, які сталися у відзначенні свята. До речі, про коси з льону згадує й П.Абрамович: «Дівчина на Купалу вінка в'є з льону, положить на голову, опережеться льоном і ляже чи не присниться жених»[1, с. 10]. У післявоєнний період ця традиція, вочевидь, відпала – льон сіяли тільки в колгоспі, нарвати на вінок кваліфікувалось як «розкрадання соціалістичної власності». Хоч і прями і ткали полотно, а отже мушили вкрасти, тільки не так показово.

Зміна характеру свята в Піщі відбулася 1967 року. Двічі у статті Алли Дмитренко респонденти згадують цю дату. До цього часу в селі палили дві «купальниці». Що ж сталося, що почали палити одну, не важко здогадатися. Керівництво у свої руки взяли, мабуть, культпрацівники, бо звідки ж міг узятися хор?

Зміни, схоже, сталися і в способі розкладання вогнища. Його розкладали Івани, але тільки парубки. Накладали багато, щоб полум'я сягало високо. На спід клали солому. На ній викладали хрест із сухого «ломаччя». Потім все решту з зібраного матеріалу. Насамкінець все це обкладали зеленим березовим гіллям, а з самого верху прилаштовували завітчаного «крижа» (хреста) з двох палок, щільно перев'язаних льоном[8]. Дехто з дослідників вбачає в цьому християнізацію обряду. Але яка християнізація була можлива в 60–80-х роках? Інша справа – естетизація, карнавалізація. Подібно відбувалося в Швеції і, мабуть, що й у Литві. Радянський культпроп тримав у полі зору традиції всіх республік і ліпив «єдиний радянський народ» з його єдиною культурою з усіх можливих компонентів.

Зовсім інакше це відбувалося по той бік адміністративного кордону. У малоритських селах основним компонентом купальського вогнища була велика жердина, яку вбивали в землю і обкладали солом'яно[11]. Від початку й до кінця за вогонь відповідали хлопці. Вони його не тільки розпалювали, а й пильнували, поки догорить. Те саме спостерігалось і по цей бік у Піщі та в Гуті. Це незважаючи на те, що в піснях дівчата закликають до цієї справи «молодую молодицю»: «Купал, Купайлиця, вейди, молодиця. / Ой вейди, вейди молодиця, / Розведи дівкам Купайлицю. / – Мої дівчата-сестриночки, / Не було калі виходити, / в мене свекруха не матюнка, / в мене свекорко не батийко»[5]. Категорично стверджувати місцеве походження цієї пісні немає підстав, хоч поза межами Західного Полісся фольклористи її не фіксували. На Ратенщині та Старовижівщині діалектизмів ще менше, та до того ж усі вони фонетичного характеру. В цьому й ховається головна підстава сумніву в її винятковій регіональній оригінальності. Дослідники вважають (знову ж таки на поодиноких прикладах), що початково розпалювали вогонь тільки жінки [2, с. 27]. Віктор Давидюк до всього наводить близькі типологічно аналогії в болгар, коли вогнище розпалювала жінка, яка останньою вийшла заміж. Вона й звалася протягом року, а точніше до наступного Купала молодицею [3, с. 77]. Алла Дмитренко вважає побутування цієї пісні «фольклорними свідченнями», що колись відбувалось саме так [4, с. 21]. Аналогічно, виходячи з тексту пісні, авторка вважає, що розпалювати

вогнище повинна була та, яка останньою народила дитину, бо молодиця відмовляється виходити через те, що в неї «дитинка маленькая». Однак такий аргумент бачиться нам недостатньо вмотивованим. Більше того в кінцевому результаті молодиця так і не виходить на вулицю. І саме через дитину. Найчастіше пісня має самостійне життя, вона може побутувати як після того, коли обряд уже віджив своє, так і тоді, коли він тут і не появлявся. До прикладу, важко однозначно стверджувати, що матеріалом для вогнища на Поліссі слугувала солома, проте в пісні така згадка існує в с. Гута: «Допалимо соломоюку,/ Та ходімо додомойку» [9]. Солома була основним матеріалом для купальського вогнища в лісостеповій зоні. Ряд науковців вважає, що з появою в Європі на межі II – I тис. до н.е. солом'яних зольників великих розмірів пов'язане виникнення купальського обряду. Такі виявлено в Італії, Сербії, Чорногорії, Словенії Іспанії, Австрії [12, с.10, 40, 46, 344, 250, 265]. Віктор Давидюк, хоч і не поділяє думки про таке пізнє походження купальських звичаїв, на території України пріоритет появи кострищ до 50м в діаметрі віддає Закарпаттю, де вони простежуються в культурних шарах племен фракійської культури Ноа [3, с.77].

Окремим пунктом стоїть питання заготування дров на купальське вогнище. В описі Лесі Українки крім притягнутого хлопцями солом'яника з усяким мотлохом, який годився хіба на розпал, дрова зносили самі учасники свята, бо «хто прийде без поліна, назад піде без коліна». Інакше відбувалося в білорусів, де хлопці звозили возом цілу гору різного роду зламків. Подібна традиція існувала і в селі Гута Ратнівського району. Тут хлопці ходили селом і збирали з дровіть тріски, «задавнілі» поліна та зламані господарські речі. Господарі знали наперед про цей обхід і самі виносили для купальського вогню зношені дерев'яні відра, старі кошики, граблі та лопати. Усе це вантажили на віз і везли до того місця, де мало відбутися дійство [9].

В Піщі сухе “ломаччя” звозили до призначеного місця кіньми. Однак, як стверджують старожили, раніше, коли коней в селі було дуже мало, парубки самі впрягалися у віз [10]. Брак коней – це вагома причина, бо віз на господарстві у поліщуків був багато в кого, а ось протримати цілу зиму коня вартувало неабияких зусиль, бо сіна на зиму коневі потрібно було в чотири рази більше, ніж корові чи бикові. Тому у віз для власних потреб господарі запрягали волів, а той корів. Об'їхати волами чи коровами все село, якщо воно велике, за день було б неможливо. Безумовно, не остання роль у впряганні самих хлопців у віз мала ще й традиція, але не українська, а білоруська. Як і використання для купальського вогнища жердини, на території Волинського Полісся вона не має підстав вважатись автентичною.

Тут варто ще раз нагадати про розрізнення респондентами з Піщі двох типів святкування: до 1967 р. і після. Схоже, що коли святкуванням почали опікуватись керівники художньої самодіяльності, воно не тільки змінило свій зміст, а й почерпнуло дещо від сусідів, де тими ж художніми керівниками та методистами народної творчості був розроблений свій білоруський сценарій «купалля». Зрештою всі привнесені елементи легко пізнавані в монографії Галини Тавлай

«Беларускае купалле» [14]. Ще більше їх описано у фольклорно-діалектологічному збірнику «Поліська дома» [13].

Отже, окремі елементи записаних на Волинському Поліссі «обрядів» не можна вважати традиційними, частина їх походить навіть не з Берестейщини, а зі значно віддаленіших країв Білорусі, а ще якась із творчого доробку методистів народної творчості сусідньої республіки в радянські часи. Записи 80–90 років, представлені в «Поліській домі» переконують нас у тому, що для більшості західнополіських сіл відзначення Купала обходилося збиранням ягід, розповідями про цвіт папороті та про відьом[13]. Витівки останніх на Купала – улюблена тема не тільки українців та білорусів, а й жителів багатьох інших країн. Цікава особливість, що в купальських піснях як українські так і білоруські відьми в цей день летять до Києва: « Ой, летіла відьмешча / С Пирова до Києва, / А метую відьмешчу / Проводеле кіяме, / А неїн слідочок / Заложим каміняме» [7].

Література

1. Абрамович, П. Етнографічні записи: Західна Волинь. – Село Мізов і околиці 1912–1913 рр. / П.Абрамович. – Ч. 1. – Б/м. і б/р. – С. 9.
2. Грябан, В. Відгомони культу вогню у літній обрядовості українців/ В.Грябан // Друга всеукраїнська науково-практична конференція молодих науковців “Національні та етносоціальні процеси в Україні”. Матеріали. – Чернівці, 1997.– С. 141.
3. Давидюк, В. «Купала, Купала, де ти літовала?» // Поліська дома. Вип. III/ Зібрав, впорядкував і прокоментував Віктор Давидюк. – Луцьк: Твердиня, 2008. – С. 45 – 103.
4. Дмитренко, Алла. Свято Івана Купала в селах українського порубіжжя / А. Дмитренко // Матеріали до української етнології: Зб. наук. пр. — К.: ІМФЕ ім. М.Т. Рильського НАН України, 2008. — Вип. 7(10). — С. 20 – 25.
5. Зап. від Пелагії Глушук, 1923 р. н., уродженки с. Яревище Старовижівського району, жительки с. Гута Ратнівського району Волинської області, 2004 р.
6. Зап. ад Яўгеніі Дрозд 1913 р.н. , с. Піща Любомльського району Валынскій вобласті 1988 р. – Архів ІКА. – ФОК. – Од. зб.2. – Арк. 94.
7. Зап. від Залешук Марії Кирилівни, 1926 р. н., с. Пирове Малоритського району Брестської області, 2003 р.
8. Зап. від Олексія Ковальчука, 1933 р. н., уродженця хутора Верекінці, жителя с. Піща Шацького району Волинської області, 2004 р.
9. Зап. від Ганни Куцевич, 1927 р. н., с. Гута Ратнівського району волинської області, 2003 р.
10. Зап. від Євдокії Поліщук, 1931 р. н., с. Піща Шацького району Волинської області, 2003 р.
11. Зап. від Марії Свіржевської, 1921 р. н., с. Гута Ратнівського району Волинської області, 2003 р.
12. Календарные обычаи и обряды в странах зарубежной Европы: Летне-осенние праздники. – М.: Наука, 1978. – 296 с.
13. Климець, Ю. Д. Купальська обрядовість на Україні / Ю.Д. Клімець. – К., 1990. – С.27.
14. Поліська дома: Фольклорно-діалектологічний збірник / Упоряд. В. Давидюк і Г. Аркушин. – Луцьк: Редакційно-видавничий відділ Волинського обласного управління по пресі, 1991. – 188 с.
15. Тавлай, Г. Белорусское купалье : Обряд, песня / Г. В. Тавлай; АН БССР, Ин-т искусствоведения, этнографии и фольклора. – Минск : Наука и техника, 1986. – 172 с. : ил., нот.;
16. Українка, Леся. Купало на Волині / Леся Українка. Зібрання творів у 12-ти томах. – Київ: Наукова думка, 1977. Т.9 : Записи народної творчості. Пісні, записані з голосу Лесі Українки. – С.9 – 29.